

ANNALIS
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. XXXII, 1

SECTIO K

2025

MARZENA KALETA

Uniwersytet Jagielloński. Szkoła Doktorska Nauk Społecznych. Nauki Socjologiczne

ORCID ID: 0009-0005-3844-4795

Terroryzm i bezpieczeństwo w świetle teorii feministycznych
– ujęcie Aleksandry Gasztold. Recenzja: *Aleksandra Gasztold*,
Feminist Perspectives on Terrorism. Critical Approaches to Security
Studies, Springer Nature, Cham 2020, ss. 165

Aleksandra Gasztold przeanalizowała terroryzm i bezpieczeństwo z perspektywy feministycznej. W centrum uwagi badaczki znalazły się płęć jako zmienna konstytutywna oraz androcentryzm. Publikacja wyraża sprzeciw wobec tradycyjnych podejść w badaniach przemocy politycznej – ze szczególnym uwzględnieniem terroryzmu, w których dominuje „męska perspektywa”. Podejścia feministyczne – według autorki – oferują nowy punkt widzenia w studiach nad bezpieczeństwem. Dotychczasowe rozumienie terroryzmu i radykalizacji było budowane na doświadczeniach mężczyzn, stąd wyzwaniem jest wykazanie uniwersalności dociekań naukowych opartych również na praktykach kobiet. Badaczka oparła się na podejściu postpozytywistycznym, pokazując, w jaki sposób może być ono przydatne w zdobywaniu wiedzy na temat brutalnego ekstremizmu oraz różnych form przeciwdziałania tym zjawiskom. Treść publikacji przedstawia podstawy teoretyczne i istotę feminizmu, jego siatkę pojęciową, performatywność płci, myślenia i teorii feministycznych. Dodatkowo wyjaśnia naturę radykalizacji kobiet i ich roli w procesach deradykalizacji, a przy tym wpływ kobiecego spojrzenia na politykę antyterrorystyczną.

Rozdział I to jednocześnie wstęp książki. Prezentuje cele i założenia badawcze, a także kontekst prowadzonych analiz. Do najistotniejszych należy przedstawienie problemu badawczego, którym jest „terroryzm jako rodzaj przemocy wykorzystywany od wieków przez jednostki, zorganizowane grupy, a nawet państwa do osiągnięcia swoich celów politycznych” [Gasztold 2020: 1]. Autorka uzasadniła, że podejście

postpozytywistyczne i perspektywa feministyczna mają na celu nakreślenie pełniejszego obrazu tego zjawiska. Odwołała się przy tym do Waltera Laquera [1978: 80], który zauważył jakościową oraz ilościową zmianę w zaangażowaniu kobiet w działalność terrorystyczną już w latach 70. XX w. Kolejnym ważnym elementem rozdziału jest wskazanie celu publikacji. Jest nim „analiza problemu terroryzmu pod kątem założeń wewnątrznie zróżnicowanej teorii feministycznej” [Gasztold 2020: 3]¹ oraz ukazanie „związku feminizmu z bezpieczeństwem, a raczej związku feminizmu z zagrożeniem bezpieczeństwa przez terroryzm” [Gasztold 2020: 3]. Ponadto badaczka pisała, że „feminizm jako teoria naukowa wyróżnia się głównie ze względu na przedmiot badań – kobiety i ich rolę w społeczeństwie, polityce i stosunkach międzynarodowych” [Gasztold 2020: 5]. Główną hipotezą w publikacji jest to, „że badanie terroryzmu z wykorzystaniem teorii feminizmu pozwala poszerzyć zakres jego analizy i wykazać, że geneza, struktura, funkcjonowanie i konsekwencje terroryzmu są kształtowane przez czynniki kulturowe, społeczne, a nawet biologiczne” [Gasztold 2020: 6]. Wyjaśniła, iż „analiza problemu badawczego podjętego w niniejszym opracowaniu została przeprowadzona z wykorzystaniem teorii feminizmu i feministycznego podejścia do stosunków międzynarodowych (IR)” [Gasztold 2020: 6].

Książka czerpie z dorobku takich nauk społecznych, jak politologia, studia nad bezpieczeństwem, socjologia, prawo, stosunki międzynarodowe, przez co konieczne było zastosowanie wielu metod badawczych. Argumentem jest dwojakość problemu badawczego. Stąd za Janem Kukułką [2000: 151–176] oraz Ziemowitem Jackiem Pietrasiem [1984: 25–25] Gasztold wykorzystwała „metody badań teoretycznych (klasyfikacja i systematyzacja, weryfikacja), metody ogólnologiczne (analiza, synteza, indukcja, dedukcja) oraz metody empiryczne (obserwacja pośrednia i opis)” [Gasztold 2020: 6], jak również metody badawcze typowe dla nauk społecznych: statystyczne, porównawcze, analizy źródeł i krytyki literatury przedmiotu.

Rozdział I obejmuje również krótkie omówienie struktury książki oraz zawartości poszczególnych rozdziałów, a także wyjaśnienie kluczowej terminologii, takiej jak feminizm i terroryzm, w tym rozróżnienie między płcią biologiczną a społeczno-kulturową. Zakończenie nawiązuje do stanu badań nad feminizmem i terroryzmem w Polsce, wskazując na niedostatki w tym zakresie.

Rozdział II zatytułowany „Teoretyczne ramy feminizmu” dotyczy idei feminizmu oraz jego roli w naukach politycznych. Początek tej części publikacji przedstawia definicję feminizmu jako zorganizowanego ruchu na rzecz praw kobiet, ale również jako ideologii wzywającej do uznania roli i miejsca kobiet w świecie oraz w teorii nauk społecznych. Wyraża sprzeciw i krytykę wobec hierarchii płci oraz tzw. męskiego spojrzenia [Mulvey 1975]. Autorka zwróciła szczególną uwagę na negatywne konotacje tego pojęcia, przedstawiające feministki jako osoby przepełnione agresją wobec mężczyzn [Gasztold 2020: 15]. Podobnie, politolodzy identyfikują feminizm

¹ Wszystkie cytaty zawarte w recenzji to tłumaczenia własne autorki.

jako artykulację postulatów pewnych grup kobiet, które nie wnoszą wiele do sposobów rozumienia świata i jego mechanizmów politycznych [Gasztold 2020: 15]. Dodatkowo mężczyznom przypisuje się rolę podmiotu i aktywnego uczestnika polityki, podczas gdy kobietom role służebne wobec polityki mężczyzn [Gasztold 2020: 16]. Tym samym treść rozdziału wprowadza czytelnika w istotę wybranego podejścia postrzeganego jako manifest wyzwolenia kobiet z niesprawiedliwej sytuacji, w jakiej się znajdują.

Podstawową zmienną w teorii feministycznej, o czym pisze naukowiec, jest płeć w znaczeniu biologicznym (*sex*), jak i społeczno-kulturowym (*gender*), stąd koniecznym było podanie definicji obu kategorii. Ich wyjaśnienie wykorzystano do opisanego w dalszej części rozdziału ewolucji ruchów, nurtów i frakcji feministycznych. Jak słusznie zauważyła Gasztold, współczesne badaczki oraz badacze feministyczni „koncentrują się na kwestionowaniu istniejących założeń teoretycznych i metodologicznych oraz wskazują w szczególności na niespójności w języku i terminologii, które stawiają kobiety na niższej/gorszej pozycji w stosunku do mężczyzn” [Gasztold 2020: 23]. Tym samym w tekście następuje przejście do opisanego epistemologii feministycznej, zakładającej istnienie różnych teorii poznania w ramach feminizmu, przy braku jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób płeć determinuje podmiot poznania w stosunku do przedmiotu. Badaczka, uznając empiryzm feministyczny jako pierwszą wybitną epistemologię feministyczną, zaznaczyła krytykę tego podejścia przez feministki, które uzasadniają swoje stanowisko powielaniem „męskich wzorców” oraz utopijną wiarą w „dobrą naukę”. Zasadnym jest tutaj przytaczane przez innych badaczy [na przykład Weber 2016] pytanie o to, „w jaki sposób przejawy hierarchii płci współdecydują o relacjach władzy i wzajemnych działaniach między państwami” [Gasztold 2020: 26]. Tym samym autorka skierowała uwagę w stronę feministycznego punktu widzenia, który nakazuje badanie rzeczywistości społecznej przez pryzmat kobiecych doświadczeń (również w kontekście stosunków międzynarodowych) oraz analizę źródeł przemocy i ucisku wobec nich. Zasugerowała, aby prace badawcze osadzone w myśli feministycznej były prowadzone przez kobiety za pomocą metod jakościowych, takich jak obserwacja uczestnicząca, analiza doświadczeń czy studia przypadku. Badania te, podobnie jak w *gender studies*, powinny być prowadzone z uwzględnieniem tak płci jako zmiennej różnicującej, jak i między innymi rasy, orientacji seksualnej czy wieku. Rozdział ten zakończony jest kluczowymi z punktu widzenia całej publikacji uwagami końcowymi na temat fenomenu feministycznych nauk politycznych:

- a) feminizm pojmowany jest dwojako – przez jednych jako jedna teoria, przez innych jako zbiór teorii lub koncepcja ideologiczna mająca na celu zakwestionowanie istniejącego porządku społecznego zdominowanego przez mężczyzn;
- b) celem feminizmu jest poprawa sytuacji społecznej kobiet oraz równowaga sił między kobietami a mężczyznami;
- c) feminizm nie cieszy się dużą popularnością w polskich naukach politycznych, choć w ostatnim czasie podjęto wiele inicjatyw popularyzujących tę tematykę.

tykę, należą do nich między innymi konferencje, publikacje oraz działania Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych;

- d) obecność kobiet w polskich naukach politycznych nie przekłada się na zainteresowanie problematyką feministyczną czy stosowanie feministycznej perspektywy w badaniach. Wciąż istnieje problem stygmatyzacji kobiet próbujących zaznaczyć swoją obecność w środowisku akademickim;
- e) pytanie, czy w ramach nauk politycznych można wyodrębnić obszar zarezerwowany dla feminizmu, pozostaje otwarte, przy czym bardziej racjonalne wydaje się użycie terminu „perspektywa feministyczna”;
- f) mimo różnorodności nurtów feministycznych celem prac feministycznych jest krytyczne zbadanie tradycyjnych teorii i koncepcji oraz stworzenie feministycznej siatki pojęciowej, a także założeń i wyjaśnień użytecznych zarówno na poziomie teoretycznym, jak i praktycznym.

Rozdział III poświęcono feministycznym perspektywom w badaniach nad bezpieczeństwem. Rozpoczyna się od opisanie krytycznego podejścia feministycznego do tradycyjnego rozumienia jego definicji. Feministki podważają typowe dychotomie, takie jak pokój/wojna czy porządek/anarchia. Zamiast tego koncentrują się na przeformułowaniu teorii oraz przewartościowaniu założeń empirycznych, redefiniując pojęcia suwerenności, państwa i bezpieczeństwa na podstawie badań kobiet. Kluczowe jest poszerzenie rozumienia terminu za Ann Tickner [1997: 198] o aspekty ekonomiczne, społeczne, kulturowe i ekologiczne, co sprawia, że państwo przestaje być wystarczającą instytucją zapewniającą ochronę. Feministki analizują bezpieczeństwo z perspektywy jednostki, społeczności lokalnych, aż po poziom państwowy i międzynarodowy, ukazując powiązania oraz relacje między nimi. Ich celem jest wprowadzenie kategorii płci jako zmiennej rzeczywistości i pogłębienie wiedzy o doświadczeniach kobiet.

W dalszej części poruszony jest problem przemocy wobec kobiet w kontekście konfliktów zbrojnych jako okoliczności politycznych. Konflikty zbrojne prowadzą do eskalacji przemocy psychicznej i fizycznej o charakterze seksualnym wobec kobiet. Są często wykorzystywane jako broń, która ma na celu upokorzenie i odebranie męskości przeciwnikowi, szczególnie w społeczeństwach zmilitaryzowanych. Zjawisko to jest określane między innymi za Münkler [2002], Seifert [1994], Askin [1999], Pratt i Werchick [2004] czy Hayden [2000] jako „reseksualizacja przemocy”. Autorka podała fakt, że właśnie politolożki jako pierwsze zwróciły uwagę na sytuację kobiet podczas wojny, jednak ich głos nie został uwzględniony do sformułowania „feministycznej teorii wojny”. Ofiarami konfliktów zbrojnych są także homoseksualiści [Jones 2006], mimo to aspekt płci pozostaje na peryferiach głównych dyskusji. Również przemoc domowa, której ofiarami są głównie kobiety i dzieci, obnaża słabość państwa w zapewnieniu poczucia bezpieczeństwa obywatelom, a przez to niekorzystną dla kobiet relację władzy odnoszącą się do płci i przenoszącą na inne wymiary życia społecznego. Gasztold dowiodła, iż nieustannie rozwijająca się definicja bezpieczeństwa ukazała podatność kobiet na urazy. Jednak krytyka

feministyczna neguje eksponowanie płci żeńskiej jedynie w kategorii ofiary. Takie przekonanie utrwała stereotypy płciowe [Steihm 1983].

Badaczka przeszła w dalszej kolejności do omówienia tradycyjnego rozumienia wojny jako sfery zdominowanej przez mężczyzn. Kultura promuje męskość związaną z wojną – bohaterską, odważną i patriotyczną, podczas gdy kobieta ma pozostać gospodynią domową. Stąd militarizm jest postrzegany jako forma patriarchalnej przemocy społecznej i strukturalnej, która predestynuje kobiety (i dzieci) do biernej roli w konfliktach zbrojnych. Naukowiec opisała debatę publiczną dotyczącą udziału kobiet w walkach zbrojnych, która rozgorzała w Stanach Zjednoczonych Ameryki na początku lat 90. XX w. Debata koncentrowała się na kwestiach natury wojny, różnicach płciowych, kompetencjach i skłonnościach biologicznych, na które wpływ miało wiele czynników, na przykład przynależność polityczna, status społeczny i wykształcenie. Dostrzegła, że liberalny feminizm wyraża nadzieję, że udział kobiet w siłach zbrojnych może przyczynić się do przekształcenia hierarchicznych struktur w kierunkach demokratycznym i egalitarnym. Dodała, iż radykalne feministki są największymi zwolenniczkami służby wojskowej kobiet, gdyż może ona stanowić formę wyzwolenia spod patriarchy. Jednak współczesne armie wciąż powielają stereotypowe role płciowe, blokując awans kobiet i niechętnie dopuszczając je do czynnego udziału w działaniach zbrojnych. Dalej przedstawiła męską perspektywę bezpieczeństwa odnoszącą się do płci biologicznej oraz *gender*. Odwołała się do koncepcji fallusa Jacquesa Derridy, a następnie do podejścia Zygmunta Freuda, w którym kobiety spychane są do „czegoś” pochodnego, a tym samym gorszego od mężczyzn. Androcentryzm stawia płę męską w pozycji uprzywilejowanej, również w nauce, określając wzory interpretacyjne. Jednocześnie zaproponowała zastosowanie „płciowych soczewek” w badaniach stosunków międzynarodowych, aby zobaczyć, czy i w jaki sposób decyzje polityczne mężczyzn pogłębiają nierówności płciowe.

Feminizm krytykuje tradycyjne przekonanie o tym, że wszelkie formy odchylenia od tradycyjnych ról kobiecych są określane jako odstępstwo od normy i przyjmują różne formy stygmatyzacji językowej, takie jak „wiedźma” czy „buntownik”. Cytując Adrienne C. Bogaty, autorka publikacji napisała, że patriarchat aprobuje dwie postawy: heteroseksualność i macierzyństwo. Działania kobiet sprzeciwiające się męskiej dominacji i wymuszonej heteroseksualności są spychane do sfery dewiacji [Rich 1990]. Jednak nie konflikt płci, a walka z uciskiem ma być istotą podejścia feministycznego. Feminizm widzi kobiety jako podmioty polityczne, posiadające zdolność podejmowania kroków w celu realizacji swoich potrzeb i interesów, podobnie jak mężczyźni. Jednak ich pozycja w strukturze rodziny i społeczeństwa jest determinowana przez przyzwolenie polityczne. Skoro zatem mają ograniczone możliwości ekspresji politycznej, podejmują, według badaczki, racjonalne decyzje artykułowania swoich interesów i potrzeb „jako bojowniczek o prawa kobiet, zmilitaryzowani żołnierze, stabilizatory na froncie wewnętrznym, zwolenniczki tradycyjnych wartości, częściowo członkinie, współpracowniczki i partyzantki” [Sylvester 1994: 183].

Podsumowanie niniejszego rozdziału zawiera kluczowe cele i założenia podejścia feministycznego do studiów nad bezpieczeństwem:

- a) poddanie krytycznej analizie tradycyjnych paradygmatów, teorii, koncepcji i języka;
- b) ujawnienie androcentrycznego nastawienia w nauce i debacie publicznej;
- c) wprowadzenie do badań zmiennej płci;
- d) ukazanie doświadczeń i wpływu kobiet na różne sfery życia;
- e) stworzenie feministycznej siatki pojęciowej oraz założeń, przydatnych zarówno dla teorii, jak i praktyki społecznej.

Perspektywa feministyczna pozwala na prowadzenie badań nad polityką i bezpieczeństwem, uwzględniając reprezentację, marginalizację i dyskryminację kobiet. Wrażliwość na płeć może zapewnić lepsze zrozumienie relacji władzy, szczególnie w procesach polityki zagranicznej [Aggestam i in. 2019]. Analiza zaangażowania kobiet w sferę bezpieczeństwa, a zwłaszcza przemocy politycznej, ma na celu poszerzanie wiedzy o człowieku i działalności politycznej jako takiej. Pozwala także, jak pisze naukowczyni, uchwycić „pełniejszą analizę motywów i sposobów aktywności politycznej kobiet, a tym samym ukazanie specyfiki zachowań związanych z bezpieczeństwem” [Gasztold 2020: 54], wypełnić lukę badawczą, wprowadzić obiektywizm do dociekań naukowych.

Rozdział IV obejmuje takie elementy, jak zdefiniowanie pojęcia terroryzmu wraz ze wskazaniem organizacji terrorystycznych oraz ich motywacji. Takie wprowadzenie stanowi wstęp do analiz prowadzonych w kolejnych rozdziałach publikacji. Treść rozdziału zawiera również opis ewolucji badań nad terroryzmem, wskazanie czynników sprzyjających terroryzmowi, teorie feministyczne, jakie można wykorzystać w badaniach terroryzmu oraz dominację podejścia skoncentrowanego na mężczyznach w tychże badaniach. Całość tworzy porównanie zaangażowania kobiet i mężczyzn w działania terrorystyczne przydatne szczególnie w polityce oraz strategiach antyterrorystycznych. Autorka przestrzegła przed interpretacją udziału kobiet w organizacjach terrorystycznych jako formy emancypacji. Tym bardziej że ich zaangażowanie nie jest zjawiskiem nowym. Kobiety pełnią różnorodne funkcje w sieciach terrorystycznych. Szczególne istotne jest zwrócenie uwagi na kwestie religijne. Radykalne ruchy islamskie coraz częściej legitymizują udział kobiet w terroryzmie. Najbardziej zsekularyzowane i wykształcone narody świata muzułmańskiego, zdaniem badaczki, wykorzystują akty terrorystyczne nie z pobudek religijnych, a narodowo-wyzwoleńczych. Badaczka podkreśliła także, że działalność terrorystyczna kobiet jest znacznie częściej nagłaśniana w mediach niż w przypadku mężczyzn, stąd można dostrzec instrumentalne wykorzystywanie kobiet w aktach terrorystycznych. Jednocześnie, strategie antyterrorystyczne są bezpłciowe, a walka z przemocą polityczną jest skierowana głównie w kierunku mężczyzn. Jak wnioskuje Gasztold, „różnica płci jest bardzo silnie zaznaczona przez obecność mężczyzn i nieobecność kobiet” [Gasztold 2020: 60]. Nie sposób określić, czy uwzględnienie aspektu płci w działaniach antyterrorystycznych na szczeblu międzynarodowym dałoby jakiegokolwiek pozytywne rezultaty.

Trudno nie zgodzić się ze stwierdzeniem naukowczyny o tym, jak niełatwym zadaniem jest wskazanie optymalnej definicji terroryzmu. Zadanie wydaje się wręcz niemożliwe ze względu na pejoratywność zagadnienia oraz fakt, że jest ono kształtowane przez retorykę osób publicznych, a nie ekspertów akademickich [Gearty 1991: 6]. Dodatkową trudnością jest kontekst polityczny. Nie ma zgodności co do tego, jakie działania można uznać za terrorystyczne, a jakie nimi nie są. Na definiowanie pojęcia wpływają również często konkurujące ze sobą ideologie. Mimo trudności autorka ze wskazanych w tekście definicji [między innymi: Shultz 1978; Crenshaw 1992] podała przyjętą przez siebie definicję, w której terroryzm to „forma radykalnej przemocy politycznej – dokonywanej przez grupy jednostki – który jest a) popełniony z premedytacją, b) ma na celu wywarcie wpływu na szerszą społeczność niż bezpośrednie ofiary przemocy lub groźby jej użycia poprzez wzbudzenie strachu, c) jest wykorzystywany do przeciwstawienia się społeczności, w której przeprowadzono atak, oraz d) ma na celu wywarcie wpływu na decydentów politycznych poprzez zmuszenie ich do podjęcia lub powstrzymania się od określonego zachowania politycznego” [Gasztold 2020: 66]. W dalszej części tekstu opisano genezę badań nad terroryzmem, wskazując, że sięgają one czasów Cesarstwa Rzymskiego. Współczesny terroryzm sięga lat 70. XX w. Natomiast w Polsce jest kojarzony z ekstremizmem politycznym [Karolczak 1995], który amerykańscy badacze traktują w kategoriach pierwszego etapu rozważań nad definicją terroryzmu.

Płeć jest istotnym elementem badań nad terroryzmem, stąd rozpoznanie motywów, jakie kierują kobiety ku tego typu działalności, pozwoli zrozumieć proces stawiania się terrorystą. Idąc tym sposobem rozumowania, badaczka wskazała możliwe do zastosowania w badaniach terroryzmu definicje feministyczne. Należy do nich m.in. patriarchy, męskie spojrzenie, maskulinizacja i feminizacja. Wszystkie zostały opisane oraz uzasadnione przykładami. W uwagach końcowych uwypuklono konieczność przezwyciężenia dominującego w badaniach nad terroryzmem podejścia skoncentrowanego na mężczyznach oraz potrzebę bardziej zróżnicowanej i kompleksowej analizy udziału kobiet w tej formie przemocy politycznej. Taka perspektywa pozbawia płeć żeńską racjonalnego uzasadnienia dla angażowania się w przemoc polityczną, traktując je jako ofiary patriarchalnego systemu. Jednak autorka przywołała Otto Polaka [1980], który stwierdził, że „odsetek przestępstw popełnianych przez kobiety jest proporcjonalny do ich udziału w populacji ogólnej oraz do częstotliwości przestępstw popełnianych przez mężczyzn” [Polak 1980: 75], stąd tak samo jak mężczyźni zasługują na uwagę w badaniach nad terroryzmem.

Rozdział V przedstawia specyfikę kobiecego terroryzmu. Treść rozpoczyna się od wskazania podziału czynników warunkujących zaangażowanie terrorystyczne na indywidualne, grupowe oraz systemowe, wśród których można wyróżnić predykatory oraz czynniki powstrzymujące działania terrorystyczne. Naukowczyny dokonuje opisu każdej grupy. Zaznacza jednak, że zależnie od kontekstu religia może mieć drugorzędne znaczenie służące do budowania określonej narracji oraz manipulacji. Dużo częściej zdarza się, że mechanizmy społeczne zastępują komponent religijny.

Dlatego też, za Alexem P. Schmidem [2013], naukowczynie zaproponowały badanie problemu radykalizacji z poziomu mikro, mezo i makro [Gasztold 2020: 86]. Wszystkie zostały szczegółowo przedstawione oraz poparte przykładami.

Praca zawiera wyjaśnienie terminu „radykalizacja” oraz wskazuje, wspierającą organizacje terrorystyczne, pozycję kobiet pełniących częściej rolę rekruterów, szpiegów, planistów, spiskowców, osób odpowiedzialnych za wsparcie logistyczne oraz napastników. W wyniku czego został ukuty termin „kobieta-terrorystka”. Autorka podała przy tym niewyczerpaną listę czynników wypychających oraz przyciągających płęć żeńską do radykalnych działań terrorystycznych potwierdzających wpływ norm płciowych, oczekiwań społecznych i kulturowych na proces radykalizacji kobiet. Opisała również podział procesu radykalizacji zaproponowany przez Clarka McCauleya i Sophie Moskaleno [2008] na indywidualny, grupowy oraz masowy.

Gasztold udowodniła, że kobiety mają długą tradycję przynależności do ruchów terrorystycznych, są aktywne we wszystkich nurtach terrorystycznych, niezależnie od ich ideologii. Odegrały ważne role w różnych falach terroryzmu. Jednak ich udział w terroryzmie był często błędnie interpretowany jako forma emancypacji, a nie rzeczywiste zaangażowanie polityczne. Jak napisała badaczka, organizacje terrorystyczne wykorzystują wizerunek kobiet, aby „ocieplić” swój obraz i przyciągnąć nowych członków. Swoją uwagę kierują zwłaszcza na młode kobiety, gdyż są uważane za mniej podejrzane, a tym samym bardziej skuteczne w niektórych działaniach terrorystycznych. Stąd ich działania rekrutacyjne mogą być niewykrywalne w nowych mediach. W ten sposób naukowczynie pokazuje z jednej strony złożoność procesu radykalizacji, z drugiej ułomność instytucji bezpieczeństwa niewyzulonych oraz nieprzygotowanych do reagowania na działania kobiet na tym polu. Natomiast dane empiryczne nie potwierdzają stereotypów na temat kobiet terrorystek. Potwierdzają to badania Karen Jacques i Paula J. Taylora [2013] przeprowadzone na 222 kobietach oraz 269 mężczyznach, w których nie udowodniono, jakoby takie kryteria jak wiek, wykształcenie, zawód, stan cywilny, pochodzenie, religia, wcześniejsza działalność przestępcza oraz zaangażowanie polityczne czy społeczne różnicowały w jakikolwiek sposób terroryzm kobiecy i męski.

Treść rozdziału wyróżnia typy organizacji terrorystycznych, w działanie których były zaangażowane kobiety wraz z przykładami. Sygnalizuje jednak, że „badanie roli kobiet w terroryzmie wymaga szczegółowej wiedzy z zakresu psychologii, socjologii, kultury, antropologii i bezpieczeństwa [...] wiedza z zakresu kryminologii i kryminalistyki z podejściem zorientowanym na płęć jest niezbędna do przedstawienia teoretycznych założeń i zaleceń, które można zastosować w praktyce” [Gasztold 2020: 107]. Zakończenie rozdziału to uwagi końcowe. Badaczka zwraca w nich uwagę na konieczność uwzględnienia roli płci w badaniach i strategiach antyterrorystycznych, biorąc pod uwagę złożoność czynników prowadzących do zaangażowania kobiet w przemoc polityczną, będącą zjawiskiem globalnym. Płęć nie może być marginalizowana we współczesnych strategiach antyterrorystycznych. Kobiety są traktowane inaczej niż mężczyźni zaangażowani w przemoc polityczną – często poszukuje się

usprawiedliwień dla ich działań, takich jak traumy lub cierpienia, zamiast traktować je jako w pełni racjonalnych aktorów.

Organizacje terrorystyczne wykorzystują tradycyjne, stereotypowe role i zachowania przypisywane kobietom, takie jak opieka, wychowanie dzieci i prowadzenie domu, do realizacji różnych zadań, w tym rekrutacji, propagandy i logistyki. Nowoczesna metodyka badań nad terroryzmem, angażująca różne dyscypliny naukowe, dostarcza bardziej kompleksowych narzędzi do zrozumienia czynników sprzyjających radykalizacji, w tym roli tożsamości społecznej jednostki.

W rozdziale VI autorka opisała koncepcje oraz dobre praktyki skierowane na włączanie kobiet jako przedmiotów i podmiotów wszelkich działań antyterrorystycznych. Skupia przy tym uwagę na istocie działań deradykalizacyjnych uwzględniających rolę płci żeńskiej jako komplementarną w stosunku do mężczyzn. Podstawą tych rozważań jest dla badaczki omówienie definicji „deradykalizacji”, a także czynników, jakie warunkują powodzenie procesu w oparciu o model radykalizacji Alexa P. Schmida [2013] opisywany wcześniej w publikacji. Badaczka podała przykłady wielu programów i inicjatyw realizowanych na poziomach krajowych oraz międzynarodowych skierowanych na zapobieganie radykalizacji z uwzględnianiem kobiet.

Naukowczynie wysunęła hipotezę, jakoby kobiety w społecznościach o wysokim wskaźniku równości płci były mniej narażone na skutki brutalnego ekstremizmu [Gasztold 2020: 135]. Zaakcentowała przy tym, że to właśnie matki jako pierwsze mogą dostrzec przejawy radykalizmu u dzieci. Podnoszenie ich świadomości, a także angażowanie w walkę z terroryzmem może być kluczowe w wielu krajach. Mimo to, jak pisze Gasztold, żadna strategia antyterrorystyczna nie jest zorientowana na płęć. Nie powstała jak dotąd międzynarodowa baza danych „incydentów terrorystycznych popełnianych przez kobiety” [Gasztold 2020: 140]. Wynika to z trudności w zdefiniowaniu terroryzmu, a przez to antyterroryzmu. Nielatwo jest dojść do konsensusu, chociażby ze względu na różne konteksty społeczne państw zainteresowanych współpracą w tym obszarze. Innym ważnym powodem jest fakt, iż najczęściej na poziomie państw dochodzi do naruszenia praw kobiet.

Autorka zarekomendowała, aby terroryzm badać w taki sam sposób jak „inne formy przemocy politycznej (rewolucje, pucze, wojny domowe) przez pryzmat jego strukturalnych, kulturowych, politycznych, ekonomicznych i religijnych źródeł” [Gasztold 2020: 139]. Brak wspólnej definicji nie wyklucza tak analizy, jak i zwalczania tego problemu.

Rozdział VII jest podsumowaniem całej publikacji. Tekst traktuje o potrzebie przeformułowania celów działania feminizmu, potrzeb i oceny sytuacji kobiet we współczesnym świecie. Stąd pojawiła się potrzeba poszukiwania feministycznej perspektywy w obszarach dotychczas zdominowanych przez tradycyjne, zmaskulinizowane podejścia. Bezpieczeństwo, w tym przemoc polityczna, to przykład pogłębionej analizy, w jakiej można wykorzystać ideologię feministyczną. Terroryzm będący niewątpliwie przestępczością zorganizowaną stwarza nowe wyzwania, a przy tym konieczność redefiniowania bezpieczeństwa. Wielość i różnorodność kobiecych

doświadczeń dają przestrzeń do rozszerzania granic „tradycyjnego” (męskiego) poznania. Uwzględnienie kobiecego punktu widzenia nie jest zabiegiem mającym na celu tworzenie alternatywnej nauki, a poszerzanie jej horyzontów.

Podejście feministyczne w badaniach nad bezpieczeństwem stawia w centrum uwagi różnice społecznie tworzonych płci i androcentryzmu poprzez krytykę oraz dekonstrukcję tradycyjnych epistemologicznych założeń nauki. Dzięki temu powstają koncepcje, w jakich płeć jest podstawową zmienną. Naukowszyni przedstawiła, w jaki sposób dotychczas traktowano mężczyzn jako uniwersalny przedmiot badań nad bezpieczeństwem. Perspektywy kobiet i mężczyzn są współzależne przede wszystkim w kontekście współczesnych zagrożeń, stąd konieczność uwzględniania w badaniach obu stanowisk. Zaznaczyła także, że trendy występujące na Zachodzie niekoniecznie będą miały jakiegokolwiek znaczenie dla politologów zajmujących się kwestią bezpieczeństwa w Europie Środkowej, a pejoratywne kojarzenie feminizmu sprawia, że nieczęsto jest on wykorzystywany do badań w tej dyscyplinie. Uwzględnienie aspektu płci (*sex* oraz *gender*) do zapobiegania, zwalczania i reagowania może wpłynąć pozytywnie na działania antyterrorystyczne.

Badaczka wyodrębniła główne wnioski jako podstawę do dalszych pogłębionych analiz [Gasztold 2020: 155]:

- a) potrzeba krytycznego przeglądu tradycyjnych paradygmatów, teorii, pojęć i języka w analizach zagrożeń bezpieczeństwa państwa, w tym przemocy politycznej;
- b) potrzeba krytycznego przeglądu androcentrycznych trendów w politologii (i naukach o bezpieczeństwie) oraz w debacie publicznej;
- c) potrzeba wprowadzenia zmiennej *gender* do badań nad terroryzmem;
- d) potrzeba przedstawienia doświadczeń i wpływu kobiet na bezpieczeństwo i różne formy zagrożeń bezpieczeństwa;
- e) potrzeba stworzenia feministycznej siatki pojęciowej, założeń i wyjaśnień, przydatnych zarówno dla teorii, jak i praktyki społecznej w aspektach związanych z terroryzmem i prewencją antyterrorystyczną.

Treść zakończona jest wnioskiem, że różnica płci jako zmienna konstytutywna rzeczywistości społecznej ma kluczowe znaczenie w badaniach nad terroryzmem i antyterroryzmem.

Książkę cechuje niezwykle przemyślana struktura zawierająca siedem uporządkowanych rozdziałów, z których każdy zawiera bogate odniesienie do stanu badań. Niewątpliwą zaletą publikacji jest wnikliwa analiza różnic płciowych w sposobach rozumienia bezpieczeństwa i terroryzmu. Badaczka z niebywałą konsekwencją implikuje podejście feministyczne w swoich analizach, rozważaniach oraz wnioskach, zwracając uwagę na ograniczenia w wyjaśnianiu niektórych wątków. Uwzględnienie przy tym aspektu płci jest kluczowe ze względu na realne zagrożenie wykorzystywania wizerunku kobiet i rozpraszania zagrożenia. Sprzyjają temu mity kobiety jako ofiary i niedocenienie jej sprawczej roli. Przytoczone przez autorkę definicje wydają się być wystarczająco precyzyjne i użyteczne. Na uznanie zasługuje także fakt, że

naukowczyni nie podąża w stronę radykalnego feminizmu, zachowując stosowny umiar i obiektywizm. Ukazuje rolę kobiet nie jako przeciwną, a uzupełniającą (w stosunku do ról męskich) w procesach antyterrorystycznych.

Przyglądając się sposobom rozumienia terroryzmu, bezpieczeństwa i polityki antyterrorystycznej, Gasztold śledzi w tekście różne konteksty społeczno-kulturowe, również Polski. Jej wnikliwa praca analityczna zaowocowała wnioskiem, że wiele programów antyterrorystycznych naruszało między innymi prawa człowieka i prawa obywatelskie, a najbardziej narażone na radykalizację są osoby pochodzące z dyskryminowanych grup społecznych. Słusznie sygnalizuje o braku pewności co do tego, na ile możliwe jest wykorzenienie terroryzmu z serc i umysłów byłych ekstremistów, a w jakim stopniu zostaje on jedynie wyciszony. Stąd zasadne wydaje się wdrażanie programów skoncentrowanych na identyfikacji osób podatnych na terroryzm, a następnie wielopłaszczyznową reintegrację społeczną wskazanych jednostek. Trafnie też zauważyła, że znaczącą rolę w kwestii radykalizacji odgrywa proces globalizacji i modernizacji, a wraz z nimi nowoczesne środki komunikacji, takie jak internet. Podejście zbrojne do zwalczania terroryzmu (tzw. doktryna Busha) prowadziło do osadzania osób w zakładach karnych w Guantanamo [Kania 2021] bez procesu sądowego. Często także stosowano tortury wobec tych, których podejrzewano o radykalizm. Innym przykładem jest walka zbrojna w Afganistanie w październiku 2001 r., w której zginęło wiele niezaangażowanych w terroryzm ludzi. Podobnie dzieje się, kiedy zbyt szerokie uprawnienia instytucji bezpieczeństwa inwigilują cudzoziemców. Takie działania mogą budzić wątpliwość, czy są zgodne z konstytucją. Dodatkowo istnieje wiele modeli przeciwdziałania radykalizacji. Należy do nich także działalność służb wywiadowczych i kontrwywiadowczych, które prowadzą szerokie działania dochodzeniowo-śledcze. Wnioski autorki są zatem w pełni przekonujące.

Publikacja zawiera także wskazanie czynników sprzyjających terroryzmowi, jakie zostały ujęte w bardzo czytelnej do porównania tabeli. Mogą one stanowić bazę dla instytucji, których zadaniem jest przeciwdziałanie temu zjawisku. W treści książki znajdują się także główne nurty działalności terrorystycznej, źródła danych na temat takich incydentów. Wskazano organizacje, jakie gromadzą dane, prowadzą badania oraz włączają w swoje programy perspektywę kobiet. Autorka wyraźnie zaznaczyła, aby nie traktować aktów terrorystycznych kobiet jako formy ich emancypacji.

Tekst ma charakter interdyscyplinarny, aby kompleksowo zbadać udział kobiet w organizacjach terrorystycznych. Czerpie z takich nauk, jak:

- a) psychologia – autorka poruszyła kwestie związane z motywacjami, zachowaniami i rolami płciowymi kobiet zaangażowanych w działalność terrorystyczną;
- b) socjologia – badaczka przeanalizowała udział kobiet w organizacjach terrorystycznych w kontekście społecznym i kulturowym;
- c) kryminologia – naukowczyni zbadała profil kobiet terrorystek i porównała ich zachowania z mężczyznami;
- d) bezpieczeństwo narodowe – treść książki omawia implikacje udziału kobiet w terrorystycznych działaniach dla instytucji bezpieczeństwa;

- e) studia nad konfliktem i pokojem – Gasztold przeanalizowała rolę kobiet w różnych formach przemocy politycznej, takich jak terroryzm, partyzantka czy wojny domowe.

Publikacja rzuca światło na specyficzne cechy kobiecego terroryzmu, co jest obszarem niedostatecznie zbadanym. Największą zaletą książki jest zintegrowanie teorii feministycznej i kryminologii rozwojowej z terroryzmem oraz bezpieczeństwem, co wskazuje na ogromną wiedzę autorki w dyscyplinie, jaką reprezentuje, spostrzegawczość w kontekście luk badawczych oraz niezwykłą umiejętność krytycznego rozumowania. Książka z całą pewnością ma potencjał międzynarodowy dzięki analizie różnych grup i kontekstów społecznych.

Omawiana publikacja pełni rolę bardzo wartościowego źródła wiedzy. Bezspornie może być punktem wyjścia do dalszych badań. Mimo wielu zalet wykazuje pewne braki. Zawiera informacje o tym, jakie metody badawcze wykorzystwała autorka. Stąd przy niektórych fragmentach tekstu trudno wydedukować, jakie metody i dane doprowadziły do określonych wniosków. Ich opis mógłby rozjaśnić czytelnikowi sposób doboru próby, procedurę analizy lub wskazać źródła internetowe, na przykład bazy danych, wykorzystane przez badaczkę. Takie informacje byłyby pomocne dla tych, którzy zainspirowani pracą autorki chcieliby podjąć próbę kontynuowania lub poszerzania jej dociekań. Dodatkowe wyjaśnienie byłoby pomocne zwłaszcza w kontekście wykorzystania metod empirycznych, w szczególności obserwacji pośredniej (*indirect observation*). Nie jest także jasne to, o jakiej definicji „kariery terrorystycznej” (*terrorist career*) oraz kariery kryminalnej (*criminal career*) pisała naukowczyni. Definicje te jako jedyne nie zostały rozwinięte ani wyjaśnione. Można domniemywać, że badaczka potraktowała je tożsamo. Jeśli tak, cennym byłoby odesłanie czytelnika do źródeł, na przykład książki Moniki Kotowskiej [2019] opisującej różne podejścia w definiowaniu „kariery kryminalnej”, „kariery przestępczej”. Jest to zasadne o tyle, o ile autorka zgodzi się ze stwierdzeniem, iż działalność terrorystyczną można traktować jako działalność zorganizowanych grup przestępczych.

BIBLIOGRAFIA

- Aggestam, K., Bergman-Rosamond, A., Kronsell, A. 2019. *Theorizing feminist foreign policy*, “International Relations”, vol. 33 (1), s. 23–39. DOI: <https://doi.org/10.1177/0047117818811892>.
- Askin, K. D. 1999. *Sexual violence in decisions and indictments of the Yugoslav and Rwandan tribunals: Current status*, “The American Journal of International Law”, vol. 93 (1), s. 97–123. DOI: <https://doi.org/10.2307/2997957>.
- Crenshaw, M. 1992. *How terrorists think: What psychology can contribute to understanding terrorism*, [w:] *Terrorism: Roots, impact, responses*, L. Howard (red.), Praeger, New York, s. 71–80.
- Gearty, C. 1991. *Terror*, Faber & Faber, London.
- Hayden, R. M. 2000. *Rape and rape avoidance in ethno-national conflicts: Sexual violence in liminalized states*, “American Anthropologist”, vol. 102 (1), s. 27–41. DOI: <https://doi.org/10.1525/aa.2000.102.1.27>.

- Jacques, K., Taylor, P. J. 2013. *Myths and realities of female-perpetrated terrorism*, "Law and Human Behaviour", vol. 37, s. 35–44. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0093992>.
- Jones, A. 2006. *Genocide: A comprehensive introduction*, Routledge, New York.
- Kania, M. M. 2021. *Więzienie w Guantanamo jako przykład biopolitycznego paradygmatu globalnej wojny z terroryzmem*, „Poliarchia”, vol. 3 (5), s. 25–58. DOI: <https://doi.org/10.12797/Poliarchia.03.2015.05.03>
- Kotowska, M. 2019. *Kariery kryminalne członków zorganizowanych grup przestępczych*, Difin, Warszawa.
- Kukułka, J. 2000. *Teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Laqueur, W. 1987. *The age of terrorism* (2nd ed.), Little, Brown and Company, Boston–Toronto–London.
- McCauley, C., Moskalenko, S. 2008. *Mechanism of political radicalization: Pathways toward terrorism*, "Terrorism and Political Violence", vol. 3 (20), s. 415–433.
DOI: <https://doi.org/10.1080/09546550802073367>.
- Mulvey, L. 1975. *Visual pleasure and narrative cinema*, "Screen", vol. 16 (3), s. 6–18.
DOI: <https://doi.org/10.1093/screen/16.3.6>.
- Münkler, H. 2002. *Die neuen Kriege*, Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg.
- Pietraś, Z. J. 1984. *Podstawy teorii stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Pollak, O. 1980. *The criminality of women*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Pratt, M., Werchick, L. 2004. *Sexual terrorism: Rape as a weapon of war in eastern democratic Republic of Congo—An assessment of programmatic responses to sexual violence in North Kivu, South Kivu, Maniema, and Oriental Provinces*. January 9–16, 2004 (USAID/DCHA Assessment Report), http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnadc346.pdf (dostęp: 02.04.2018).
- Rich, A. C. 1990. *Compulsory heterosexuality and lesbian existence*. *Signs*, "Journal of Women in Culture and Societies", vol. 5 (4), s. 631–660. DOI: <https://doi.org/10.1086/493756>.
- Schmid, A. P. 2013. *Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review*, "ICCT Research Paper", <https://www.icct.nl/download/file/ICCT-Schmid-Radicalisation-De-Radicalisation-Counter-Radicalisation-March-2013.pdf> (dostęp: 01.12.2018).
DOI: <https://doi.org/10.19165/2013.1.02>.
- Seifert, R. 1994. *War and rape: A preliminary analysis*, [w:] *Mass rape: The war against women in Bosnia-Herzegovina*, A. Stiglmeier (red.), University of Nebraska Press, Lincoln, s. 54–72.
- Shultz, R. 1978. *Conceptualizing political terrorism: A typology*, "Journal of International Affairs", vol. 32 (1), s. 7–15.
- Stiehm, J. 1983. *Women and men's war*, Pergamon Press, Oxford.
- Sylvester, C. 1994. *Feminist theory and international relations in a postmodern era*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tickner, J. A. 1997. *Re-visioning security*, [w:] *International relations theory today*, K. Booth, S. Smith (red.), Polity Press, Cambridge, s. 175–197.
- Weber, C. 2016. *Queer international relations: Sovereignty, sexuality and the will to knowledge*, Oxford University Press, Oxford. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199795857.003.0001>.

BIOGRAM

Marzena Kaleta, mgr, doktorantka Szkoły Doktorskiej Nauk Społecznych Uniwersytetu Jagiellońskiego – program doktorski w dyscyplinie nauki socjologiczne. Absolwentka studiów pierwszego stopnia na Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w dyscyplinie nauki socjologiczne. Absolwentka studiów

drugiego stopnia na Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w dyscyplinie nauki socjologiczne, specjalność kryminologia i dezorganizacja społeczna. Zainteresowania badawcze dotyczą przestępczości, dewiacji, resocjalizacji/readaptacji społecznej, nierówności płci oraz gender. Kontakt e-mail: marzena.kaleta@doctoral.uj.edu.pl